

KS. BOGUSŁAW MIGUT

LITURGIA WSPÓŁCZESNYM WYZWANIEM TEOLOGII FUNDAMENTALNEJ

Jednym z najważniejszych i reprezentatywnych dzieł współczesnej teologii w Polsce jest *Leksykon Teologii Fundamentalnej*¹. Uważna lektura tego dzieła może pomóc w zrozumieniu miejsca liturgii i problematyki liturgicznej w najnowszej teologii polskiej. Obok takich haseł, jak: Chrześcijaństwo², Eklezjologia³, Eklezjotwórczy charakter Eucharystii⁴, Kościół⁵, Paschalne misterium⁶, zawierających wyraźne nawiązanie do liturgii, są też hasła, w których odniesienie do liturgii jest prawie zupełnie nieobecne: Chrystocentryzm⁷, Chrystologia⁸, Chrystologia fundamentalna⁹, Duch Święty¹⁰, Fundamentalna teologia¹¹, Historia zbawienia¹², *Loci theologici*¹³, Obja-

---

Ks. dr BOGUSŁAW MIGUT – adiunkt Katedry Teologii Liturgii w Instytucie Teologii Pastoralnej KUL; adres do korespondencji: e-mail: bmigut@kul.lublin.pl

¹ Red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastiej. Lublin–Kraków: Wydawnictwo „M” 2002 (dalej LTF).

² B. Migut. 4. *Kult.* LTF s. 235-237.

³ Cz. S. Bartnik. LTF s. 346-352.

⁴ M. Rusecki. LTF s. 361-365.

⁵ T e n ż e. II. *Geneza Kościoła.* LTF s. 662-667, zwł. 666; A. Nowicki. III. *Struktura Kościoła.* LTF s. 667-677, zwł. 675.

⁶ S. Czerwik. LTF s. 895-902.

⁷ T. Dola. LTF s. 192-198.

⁸ A. Nossol, J. Szymik, K. Najman. LTF s. 203-209.

⁹ T. Dola. LTF s. 219-224.

¹⁰ J. Murawa, A. A. Napierkowski. LTF s. 328-333.

¹¹ M. Rusecki. LTF s. 415-422.

¹² M. Kowalczyk. LTF s. 493-496.

¹³ J. Szymik. LTF s. 757-761.

wienie Boże¹⁴, Tradycja¹⁵ Zasadnicze dla teologii liturgii hasła *Leksykonu Liturgia*¹⁶ i Sakramenty¹⁷, pomimo szerokiego potraktowania, zawierają ujęcia prowokujące teologa liturgii do wypowiedzi. Nie chodzi tu jednak o recenzję *Leksykonu*. Celem niniejszego artykułu jest refleksja nad znaczeniem liturgii w teologii, a zwłaszcza w teologii fundamentalnej.

I. RELACJA TEOLOGIA–LITURGIA WEDŁUG POSTULATÓW SOBORU WATYKAŃSKIEGO II

Potrzebę pogłębienia więzi pomiędzy teologią a liturgią dostrzegł Sobór Watykański II w następujących dokumentach: Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (KL 16), Dekret o formacji kapłanów *Optatam totius* (DFK 16) oraz Konstytucja Dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei verbum* (KO 8). W KL 16 wskazuje się na liturgię jako na przedmiot „konieczny i ważniejszy” w seminariach i domach zakonnych, a jako przedmiot zasadniczy na wydziałach teologicznych. Podkreśla się też konieczność uwzględnienia w wykładzie liturgii aspektu teologicznego, obok historycznego, duchowego, duszpasterskiego i prawnego. Wykładowców zaś innych przedmiotów teologicznych (teologia dogmatyczna, biblistyka, teologia duchowości i teologia pastoralna) zobowiązuje się do takiego przedstawiania misterium Chrystusa i dziejów zbawienia, aby dzięki temu związek tych przedmiotów z liturgią i jednolitość formacji kapłańskiej były wyraźnie dostrzegalne¹⁸. Wskazuje to jednoznacznie na rangę obecności aspektu liturgicznego (celebracja) w poszczególnych dyscyplinach teologicznych.

W DFK 16 prawdę o więzi liturgii z teologią odniesiono do teologii dogmatycznej. Stwierdza się tu, że alumni seminariów „powinni zyskać taką wiedzę, która pozwoliłaby uznać [tajemnice zbawcze – przyp. B. M.] za zawsze obecne i działające w czynnościach liturgicznych” W dalszej części stwierdza się, że również pozostałe przedmioty teologiczne winny „nabierać świeżości” dzięki żywшему powiązaniu ich z misterium Chrystusa i historią zbawienia. Ojcowie Soborowi, mówiąc o powiązaniu, mają na myśli liturgię.

---

¹⁴ M. R u s e c k i, I. S. L e d w o ń. LTF s. 859-871.

¹⁵ Z. J. K i j a s. LTF s. 1259-1266.

¹⁶ K. K a u c h a. LTF s. 754-757.

¹⁷ K. G ó ź d ź. LTF s. 1060-1071.

¹⁸ Por. J. J. K o p e ć. *Paradygmat liturgiczny*. RT 46:1999 z. 8 s. 107.

Jest ona uznana przez nich za „pierwsze i niezbędne źródło prawdziwie chrześcijańskiego ducha” Słowa te odnoszą się do całości formacji kandydatów do kapłaństwa, jednak w wyżej opisanym kontekście mają zastosowanie szczególnie do formacji intelektualno-teologicznej¹⁹

W KO 8 zaznacza się, że Kościół „przedłuża i przekazuje wszystkim pokoleniom wszystko, czym jest i w co wierzy” za pomocą nauki (doktryna), życia oraz kultu. Wyraźnie więc wskazuje się tu na obecność tego, czym zajmuje się teologia (prawdy wiary) w liturgii. Stanowisko to znajduje swoje potwierdzenie w kolejnych zdaniach tego punktu KO, gdzie podkreśla się, że bogactwo Tradycji „przenika działanie i życie wierzącego i modlącego się Kościoła”

Ważną propozycją w tym względzie jest również wydany w 1992 roku *Katechizm Kościoła Katolickiego*, który w części drugiej, poświęconej celebracji misterium chrześcijańskiego, opracowanej w nawiązaniu do założeń Soboru Watykańskiego II, ujmuje sakramenty w sposób historiozbawczy i liturgiczny, uwzględniający konkretną celebrację misterium Chrystusa dla życia wiernych, a zarazem włączanie życia wiernych w misterium Chrystusa²⁰. Nauczanie soborowe, jak i sposób ujmowania liturgii w *Katechizmie* stanowią ciągłe wyzwanie do ustalenia wzajemnych relacji liturgiki (zwanej może słuszniej liturgologią) do pozostałych dyscyplin teologicznych. Teologia bez liturgii oddala się od życia Kościoła, a tym samym od życia wiary. Liturgia bez teologii staje się zbiorem pustych ceremonii, nawet jeśli wykonuje się je z należnym namaszczeniem²¹. Synteza teologii, na potrzebę której wskazuje Sobór Watykański II, nie może być wyłącznie intelektualna, lecz życiowa. Teologia nie może mówić o prawdach wyłączonych z życia, ale o rzeczywistości Boga żywego, objawiającego się ludziom dla ich życia. Dlatego teologia powinna koncentrować się na misterium Chrystusa i prowadzić do żywego postrzegania go w Kościele, w liturgii i w konkretnym życiu chrześcijańskiego²².

---

¹⁹ Por. E. J. L e n g e l i n g. *Liturgie/liturgiewissenschaft*. W: *Neues Handbuch theologischer Grundbegriffe*. Bd. 5. Red. P. Eicher. München 1991 s. 303; por. S. M a g g i a n i. *Istituzione dei sacramenti e „lex orandi”. Il contributo degli „Ordines” del Concilio Vaticano II*. „Rivista liturgica” 81:1994 s. 151-174.

²⁰ J. R a t z i n g e r. *Aktualność doktrynalna Katechizmu Kościoła Katolickiego*. OsRom 23:2003 nr 3 s. 48-54.

²¹ Por. K. R i c h t e r. *Einführung. Die Liturgie – zentrales Thema der Theologie*. W: *Liturgie – ein vergessenes Thema der Theologie*. Red. Tenze. Freiburg 1986 s. 21-27.

²² Por. J. L. I l l a n e s, J. I. S a r a n y a n a. *Historia teologii*. Kraków 1997 s. 487;

Postulat ten jest zauważalny we współczesnej teologii liturgicznej inspirowanej teologią wschodnią, głównie A. Schmemanna (J. Driscoll²³, D. Fagerberg²⁴, A. Kavanagh²⁵, R. F. Taft²⁶) oraz koncepcją teologii O. Casella i jego kontynuatorów (S. Marsili²⁷, A. M. Triacca²⁸, M. Sodi²⁹). Różni się w niej tzw. teologię pierwszą i teologię systematyczną. Teologię pierwszą (*theologia prima*) rozumie się jako swoistą mistagogię lub mistykę. Chodzi w niej przede wszystkim o sam fakt uczestnictwa w misterium (liturgia), a nie jego werbalizowanie. Rola tego uczestnictwa polega na budowaniu życia wiary rozumianej jako akt wiary osobistej i Kościoła. Uczestnictwo to stanowi także podstawę, a nawet konieczny warunek, uprawiania teologii systematycznej³⁰. Wiara stoi więc u początku teologii, a teologia ma jej służyć. Wiara, analizowana i pogłębianą w teologii, jest wyrażona w formie celebracji w liturgii. Prawdy o działaniu zbawczym Boga, interpretowane przez teologię, są uobecnianie i przeżywane w liturgii. Karl Lehmann wskazuje na konieczność podkreślania własnej wartości form liturgicznych

---

G. B a r b a g l i o. *Esperienza di fede mondana e di fede rituale*. W: *Teologia e liturgia*. Bologna 1974 s. 89.

²³ *Theology at the Eucharistic Table*. Roma 2003.

²⁴ *What is Liturgical Theology?* Collegeville (Minnesota) 1992; drugie wydanie tego dzieła z wieloma zmianami i poprawkami: *Teologia prima. What is Liturgical Theology?* Collegeville (Minnesota) 2003.

²⁵ *On Liturgical Theology*. Collegeville (Minnesota) 1984, 1992².

²⁶ *Oltre l'oriente e l'occidente. Per una tradizione liturgica viva*. Roma 1999 s. 253-281.

²⁷ *Teologia liturgica*. W: *Nuovo dizionario di liturgia*. Red. D. Sartore, A. M. Triacca. Cinisello Balsamo 1988 s. 1508-1525.

²⁸ *Le sens théologique de la liturgie et/ou le sens liturgique de la théologie. Esquisse initiale pour une synthèse*. W: *La liturgie: son sens – son esprit – sa methode. Liturgie et Théologie. Conférences Saint-Serge, XXVIIIe Semaine d'études liturgiques. Paris, 30 juin – 3 juillet 1981*. Red. A. M. Triacca, A. Pistoia. Roma 1982. Bibliotheca Ephemerides Liturgicae. Subsidia 27 s. 321-337; „Liturgia” „locus theologicus” o „theologia” „locus liturgicus”? *Da un dilemma verso una sintesi*. W: *Paschale Mysterium. Studi in memoria dell'abate prof. Salvatore Marsili (1919-1983)*. Red. G. Farnedi. Roma 1986. Studia Anselmiana 91 s. 193-233.

²⁹ *Lex orandi e metodo teologico. La teologia liturgica fra tradizione e innovazione*. „PATH” 3:2004 nr 1 s. 83-109.

³⁰ W tym kluczu można odczytać przesłanie Jana Pawła II do uczestników Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej. Papież stwierdza: „jeżeli teologia (*Boho-słowie*) jest słowem o Bogu, nauką o Bogu – to jest to równocześnie słowo i nauka zrodzone ze Słowa samego Boga. [...] Wszelka ludzka (naukowa) prawdziwość w teologii staje wobec pierwszeństwa prawdy Bożej” *Świadectwo Kościoła katolickiego w systemie totalitarnym Europy Środkowo-Wschodniej. Księga Kongresu Teologicznego Europy Środkowo-Wschodniej KUL 11-15 sierpnia 1991*. Lublin 1994 s. 307.

i świadomości, że w liturgii nie chodzi przede wszystkim o pośredniczenie w przekazie nauki wiary, lecz o realizowanie wiary, doprowadzanie w żywy sposób do doświadczenia prawdy Bożej i nastawianie człowieka na Boga jako podstawowego kierunku ludzkiego życia. Według Lehmana liturgia winna się stać polem poszukiwań dowodów wiary w przypadku konkretnych rozstrzygnięć wiary oraz winna być poważnie traktowana jako autentyczne świadectwo wiary. Dla teologii oznacza to pewne poszerzenie „spektrum źródeł ważnych teologicznie”³¹

II. AKTUALNOŚĆ SOBOROWEGO POJĘCIA LITURGII

Według *Leksykonu* liturgia w teologii fundamentalnej jest rozumiana jako całość kultu religijnego oddawanego Bogu, sprawowanego przez Kościół zgodnie z ustalonymi regułami³². Definicję tę uzupełnia stwierdzenie, iż podstawowym celem liturgii jest wspólnotowe oddawanie należnej chwały Bogu jako Bytowi Najdoskonalszemu, Świętemu, Transcendentnemu, od którego wszystko pochodzi i ku któremu wszystko zmierza. Dopiero w dalszej kolejności mówi się, że liturgia obejmuje także znaki i czynności, za pomocą których Kościół oddaje cześć Bogu i które sprawiają realne skutki, uobecniając zbawcze dzieła Jezusa Chrystusa³³. Liturgia umożliwia zatem nawiązanie osobowej więzi z Bogiem w Chrystusie. W niej dzięki żywemu przekazowi Objawienia Bożego oraz udzielaniu sakramentów świętych dokonuje się eklezjogeneza³⁴. Pierwsze zdanie podanej definicji, a tym samym jej główny rys, zdradza kultyczne rozumienie liturgii. Brak w niej pierwszorzędno odniesienia do Chrystusa jako jedynego Liturga przyłączającego do siebie Kościół. Brak ponadto wyraźnego pojęcia „misterium Chrystusa”. Tylko wtórnie zaznacza się wymiar uświęcający liturgii, który w rozumieniu soborowym jest wcześniejszy od kultycznego. Chrystus Kapłan uświęca najpierw zgromadzony lud, a następnie – za swoim pośrednictwem – czyni

---

³¹ K. L e h m a n n. *Gottesdienst als Ausdruck des Glaubens*. „Liturgisches Jahrbuch” 30:1980 z. 4 s. 208; por. M. S t u f l e s s e r. *Memoria passionis. Das Verhältnis von lex orandi und lex credendi am Beispiel des Opferbegriffs in den Eucharistischen Hochgebeten nach dem II. Vatikanischen Konzil*. Altenberge 2000 s. 56.

³² K a u c h a. *Liturgia*. LTF 754.

³³ Tamże s. 755.

³⁴ Tamże s. 757.

zeń podmiot kultu. Jego obecność i działanie jest rzeczywistością fundamentalną w liturgii. Bez podkreślenia tej obecności nie można podać właściwej definicji liturgii. Za dobrą stronę definicji liturgii zawartej w *Leksykonie* należy uznać stwierdzenie o dokonującej się w niej eklezjogenezie oraz kontynuacji Objawienia Bożego. Pierwsze kultyczne określenie wskazuje na konieczność przypomnienia najważniejszych rysów teologii liturgii na podstawie KL. W 7. punkcie tego dokumentu liturgię zdefiniowano jako „wypełnienie kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa. W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze wszystkimi członkami, sprawuje pełny kult publiczny. Dlatego każda celebrowana liturgia, jako działanie Chrystusa-Kapłana i Jego Ciała, czyli Kościoła, jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, której skuteczności z tego samego tytułu i w tym samym stopniu nie posiada żadna inna czynność Kościoła” Do tej definicji nawiązuje *Katechizm Kościoła Katolickiego* mówiąc, że liturgia odzwierciedla schemat relacji błogosławieństwa pomiędzy Bogiem a człowiekiem. Bóg udziela swojego błogosławieństwa w dziele stworzenia i zbawienia. Najpierw Bóg Ojciec udziela błogosławieństwa poprzez obecność w niej swojego Odwiecznego Słowa, aktualizację zbawczego misterium Chrystusa oraz uświęcające działanie Ducha Świętego. W odpowiedzi na to Kościół, zjednoczony z Chrystusem w Duchu Świętym, nie tylko błogosławi Ojca przez adorację, uwielbienie i dziękczynienie, ale też składa Ojcu ofiary z otrzymanych od Niego darów (KKK 1082-1083).

III. LITURGIA WOBEC OBJAWIENIA BOŻEGO

Zadaniem teologii fundamentalnej jest badanie wiarygodności chrześcijaństwa jako religii objawionej przez Boga oraz formułowanie ogólnych podstaw naukowych dla teologii³⁵ Jej głównym przedmiotem jest „fakt zaistnienia Objawienia Bożego w historii, uzasadnienie jego wiarygodności oraz trwanie w Kościele”³⁶. W tradycji teologicznej spotykamy kilka sposobów rozumienia Objawienia Bożego. W koncepcji historiozbawczej podkreśla się jego

---

³⁵ R u s e c k i. *Fundamentalna teologia*. LTF s. 415.

³⁶ Tamże s. 417.

wymiar zbawczy, zakorzenie w historii i ukierunkowanie na doprowadzenie do uczestnictwa człowieka w Boskiej naturze. W ten sposób jest ono realizacją ekonomii zbawienia, choć nie można go z nią utożsamiać. Dzieło zbawienia, rozpoczęte w chwili stworzenia świata³⁷, stopniowo rozwijało się jako zapowiedziana obietnica, aż do wypełnienia się w Jezusie Chrystusie³⁸. Objawienie Boże jest więc złożone z wydarzeń historycznych i słowa Bożego skierowanego do proroka oraz ze słowa proroka adresowanego do ludzi w formie dla nich czytelnej. Centralnym punktem jest życie i działalność Jezusa Chrystusa, który sam interpretuje Objawienie i kieruje swoje słowo do innych³⁹. Koncepcja personalistyczna ujmuje Objawienie jako dzieło osobowego Boga, manifestującego i udzielającego siebie człowiekowi jako osoba, czego owocem jest komunია Boga z człowiekiem mająca charakter dialogiczny⁴⁰. Koncepcja semejologiczna opiera się na strukturze Objawienia: wydarzeniowej i misteryjnej, widzialnej i niewidzialnej, historycznej i poza-historycznej – analogicznie do rozmienia znaku. Uzasadnienie takiego wyjaśniania Objawienia Bożego znajduje swoje zakorzenie w tezie, że wszystkie formy Objawienia (słowo, dzieła, teofanie) mają strukturę znakową, oraz że uwiarygadniające je argumenty mają charakter analogiczny⁴¹. Ostatnią interesującą nas tu interpretacją Objawienia Bożego jest koncepcja symbolowa. W jej ramach istnieją trzy sposoby rozumienia Objawienia Bożego. Pierwszy z nich, bazując na personalistycznym rozumieniu komunikacji Boga z człowiekiem, zwraca uwagę na język tego dialogu wyrażającego treści rewelatywne – jest to język symboli (bliskie pojęcia znaku). Druga z tych tendencji podchodzi do zagadnienia symbolu od strony kulturowej. Natura Objawienia rozumiana jest jako automanifestacja Boga ujawniającego się poprzez symbole, które są wyrazem doświadczenia egzystencjalnego lub religijnego i jednocześnie manifestacją innej, głębszej i niewyraźnej rzeczywistości. Według trzeciego sposobu rozumienia Objawienie należy wiązać z adekwatnym wyrażaniem teofanijnej funkcji cudu, ponieważ kategoria znaku nie spełnia tej roli w sposób wystarczający, a symbol religijny ma strukturę interpersonalną i jednoczy element symbolizujący z symbolizo-

---

³⁷ Por. P. Janowski, J. Krasieński. *Kreacjonizm*. IV. *W teologii*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 9. Red. B. Migut. Lublin 2002 kol. 1245-1249.

³⁸ Ruscki. *Objawienie Boże*. LTF s. 860-861.

³⁹ Tamże s. 861.

⁴⁰ Tamże s. 860.

⁴¹ Tamże s. 862.

wanym⁴². Liturgia posiada duże znaczenie we wszystkich wymienionych koncepcjach Objawienia. Choć nie podkreślono tego w *Leksykonie*, to jednak zaznaczono, że współczesna teologia fundamentalna do argumentacji na rzecz wiarygodności Kościoła włącza także liturgię⁴³

1. Liturgia a historiozbawcza koncepcja Objawienia Bożego

Historiozbawcze rozumienie Objawienia Bożego jest konwergentne z historiozbawczym ujmowaniem liturgii. Soborowe definiowanie liturgii nie rozpoczyna się od definiowania kultu, tak jak przedstawione zostało w encyklice Piusa XII *Mediator Dei*, ale przechodzi się od razu do perspektywy historii zbawienia. Wpierw ukazane zostaje zbawcze posłannictwo Syna Bożego (KL 5), następnie przedstawia się posłannictwo Apostołów Chrystusa, napełnionych Duchem Świętym, aby zwiastowali dzieła zbawcze za pomocą głoszonego Słowa oraz uobecniali je na sposób sakramentalny (KL 6). Należy podkreślić, iż liturgia zawiera i tworzy syntezę historii zbawienia, natomiast wydarzenia zbawcze konstytuują jej byt⁴⁴. Liturgia na obecnym (eklezyjalnym) etapie historii zbawienia spełnia rolę Objawienia, ukazując całość historii zbawienia z jej centrum, czyli misterium Chrystusa, a zwłaszcza Jego misterium paschalnym⁴⁵. Zawarta w liturgii synteza całej historii zbawczej łączy się wprost z jej orientacją i zawartością eschatyczną (KL 8). Określanie liturgii jako etapu ostatecznego wyraża prawdę, że jest ona ostateczną aktualizacją zbawczego misterium Chrystusa, aż do czasu Jego powtórnego przyjścia. Zbawienie i Objawienie, dane od Boga definitywnie w Chrystusie i przez Chrystusa, przechodzi teraz efektywnie za pośrednictwem liturgii i jej sakramentalności. W liturgii zbawienie, a tym samym Objawienie, jest przechowywane i przekazywane bezpośrednio dla życia osoby ludzkiej. Zadaniem liturgii jest stopniowe dopełnianie w poszczególnych osobach i całej ludzkości pełnego obrazu Chrystusa (przebóstwienie). W liturgię ziemską wpisuje się również zapowiedź pełnego uczestnictwa w liturgii niebieskiej, której jest

⁴² Tamże s. 863.

⁴³ K a u c h a. *Liturgia*. LTF s. 755.

⁴⁴ Por. S. M a r s i l i. *La liturgia, momento storico della salvezza*. W: *Anàmnesis*. T 1: *La liturgia momento nella storia della salvezza*. Red. B. Neunheuser, S. Marsili, M. Augé, R. Civil. Casale Monferrato 1986² s. 91-92; G. B o n a c c o r s. *Celebrare la salvezza. Lineamenti di liturgia*. Padova 1996 s. 5-8.

⁴⁵ Por. M a r s i l i. *La liturgia, momento storico della salvezza* s. 88-91.

antycypacją. Nauczanie soborowe wyraża tę prawdę w następujący sposób: „liturgia ziemską daje nam niejako przedsmak uczestnictwa w liturgii niebiańskiej, odprawianej w mieście świętym Jeruzalem, do którego pielgrzymujemy, gdzie Chrystus siedzi po prawicy Boga jako sługa świątyni i prawdziwego przybytku. W liturgii ziemskiej ze wszystkimi zastępami duchów niebieskich wyśpiewujemy Panu hymn chwały. W niej wspominamy ze czcią świętych i spodziewamy się otrzymać jakąś część i wspólnotę z nimi. W niej oczekujemy Zbawiciela, Pana naszego Jezusa Chrystusa, aż się ukáže jako Ten, który jest Życiem naszym, a my z Nim razem pojawimy się w chwale” (KL 8). Zawarte w liturgii i przez nią dokonujące się Objawienie Boże jest więc anamnezą pełni Objawienia w Jezusie Chrystusie oraz zapowiedzią oglądania i poznawania Boga twarzą w twarz (*visio beatifica*). W tym wymiarze jest ona ostateczną i najbardziej przeźroczystą zasłoną, a jednocześnie rewelacją Jeruzalem Niebieskiego.

2. Liturgia a personalistyczna koncepcja Objawienia Bożego

Liturgia w ujęciu KL jest udzielaniem się Trójosobowego Boga. Wpisana jest ona w posłannictwo trzech Osób Boskich. Ojciec, który „pragnie by wszyscy ludzie zostali zbawieni i doszli do poznania prawdy” (1 Tm 2, 4) posłał swojego Syna, aby ten dokonał jego zbawczego zamiaru. W ten sposób „człowieczeństwo zjednoczone z Osobą Słowa” stało się narzędziem naszego zbawienia. W Osobie Boga-Człowieka każda osoba ludzka otrzymała pełnię zbawienia i odkupienia oraz pełnię kultu Bożego (KL 5). Posłania Osoby Syna Bożego dopełnia posłanie Osoby Ducha Świętego, związane z powstaniem Kościoła i posłannictwem Apostołów: „jak Ojciec posłał Chrystusa, tak On posłał apostołów, których napełnił Duchem Świętym”, aby głosili Ewangelię, a dzieło zbawienia „sprawowali przez ofiarę i sakramenty” (KL 6). Udzielanie się Trójosobowego Boga dokonuje się także w każdej celebracji liturgicznej i stanowi odzwierciedlenie posłannictwa trzech Osób Boskich. Ojciec dokonuje zbawienia przez Osobę Syna mocą Ducha Świętego. Rys personalistyczny właściwy jest również kultycznemu wymiarowi liturgii, co najbardziej objawia się w Ofierze Eucharystycznej. Ofiara duchowa składana przez poszczególnych wiernych, mając charakter rozumnego i wolnego oddania się Bogu, łączy się mocą Ducha Świętego z uobecnioną ofiarą Syna Bożego i jako ofiara całego Kościoła oraz doskonale uwielbienie Boga jest

składana Ojcu⁴⁶. W perspektywie Ofiary Eucharystycznej uwidacznia się najbardziej osobowy charakter zgromadzenia liturgicznego, w którym istotną rolę spełnia osoba kapłana jako ikona Osoby Chrystusa, a także znaczenie poszczególnych osób będących członkami zgromadzenia liturgicznego oraz włączających się świadomie w ofiarę Chrystusa poprzez swoje duchowe ofiary. Liturgia w swym wymiarze uświęcenia, który łączy się ściśle z objawieniem oraz w wymiarze kultu posiada więc strukturę osobową, a nie rzeczową⁴⁷

W personalistyczny wymiar liturgii wpisany jest antropocentryzm i teocentryzm. Liturgia jest antropocentryczna w tym sensie, że osoba ludzka znajduje się w centrum zainteresowania Boga. Jak Syn Boży stał się człowiekiem, aby udzielić człowiekowi daru dziecięctwa Bożego, tak w każdej liturgii przychodzi do człowieka, aby ponowić ten akt. Chrystus uświęca osobę ludzką mocą Ducha Świętego po to, aby ta w sposób doskonalszy oddawała chwałę Bogu swoim życiem. Ostatecznym celem liturgii nie jest więc osoba człowieka, ale Bóg, ku któremu kieruje on swoje życie. Prawda ta jest analogiczna do nauki o przyczynie stworzenia człowieka. Kościół podkreśla, że człowiek jest stworzony dla chwały Boga, to znaczy do udziału w chwale Boga i do coraz pełniejszego napełniania się Bogiem. Antropocentryzm liturgii łączy się zatem z teocentryzmem, podobnie jak miało to miejsce w dziele stworzenia oraz odkupienia. Bóg udziela się człowiekowi, aby człowiek żył dla Boga.

Według teologii fundamentalnej Objawienie Boże realizuje się w określonych formach, manifestacjach Boga i Jego zbawczego planu zbawienia. Należą do nich słowo Boże, Jego dzieła (wydarzenia) oraz teofanie. A skoro manifestują osobę, muszą mieć charakter osobowy⁴⁸. Wydarzenia zbawcze są w liturgii uobecnianie, przez co ona sama w szerszym sensie może być uznana za takie wydarzenie, a nawet za teofanię. Słowo wzywa do reakcji, odpowiedzi partnera, wymaga jego aktywności, dlatego też prowadzi do dialogu rozumianego jako relacja międzyosobowa. Bóg, skierowując swoje słowo do ludzkiego „ty”, pragnie nawiązać dialog interpersonalny. Słowo Boże przynosi informację o Bogu, o misterium Jego życia wewnątrzosobowego, wyraża Jego plany, a jednocześnie jest aktywną, działającą mocą. Jest

---

⁴⁶ Por. H. B. M a y e r. *Eine trinitarische Theologie der Liturgie und der Sakramente*. „Zeitschrift für katholische Theologie” 113:1991 s. 24-38.

⁴⁷ T a f t. *Oltre l'oriente e l'occidente* s. 265.

⁴⁸ I. S. L e d w o ń. *Objawienie historyczne*. LTF s. 869.

samoobdarowaniem się Boga człowiekowi. Najdoskonalszym Słowem Boga jest Jezus Chrystus – odwieczne Słowo Ojca. Natomiast działanie Boże, rozumiane jako słowo Boga, prowadzi do dialogu i spotkania Boga. Taki charakter mają dzieła Boga w historii narodu wybranego oraz dzieła Syna Bożego w Jego ziemskim życiu⁴⁹. Teofanie zaś oznaczają historycznie uchwytną ingerencję osobowego Boga w świecie w decydujących momentach historii zbawienia⁵⁰.

Gwarantem personalistycznego dialogu między Bogiem a człowiekiem jest w liturgii słowo Boże, które dla teologii fundamentalnej stanowi istotny nośnik Bożego Objawienia. Ich związek jest wieloaspektowy. Najpierw jest to więź o charakterze historycznym, gdyż Pismo Święte – tak Starego, jak i Nowego Testamentu – spisywane było dla potrzeb liturgii. Liturgia była też od zawsze uprzywilejowanym miejscem jego głoszenia. Słowo Boże budzi wiarę osoby. Liturgia jest nieczytelna, a nawet całkowicie niezrozumiała bez wiary. Choć liturgia jest miejscem objawiania się Boga, to bez słowa Bożego fakt ten nie mógłby być zauważony. Słowo w liturgii nabiera swej szczególnej aktualności: jak ono jest zwiastowaniem zbawienia, tak liturgia jest jego aktualizacją⁵¹. Dzięki słuchaniu słowa Bożego prowadzącego do poznania woli Boga, uczestnicy Eucharystii otrzymują możliwość wzbudzenia duchowych ofiar i włączenia ich w ofiarę Chrystusa. Dzięki włączeniu Pisma Świętego do liturgii i integralnej więzi między nimi bardziej jasne stają się słowa Bernarda z Clairvaux, że chrześcijaństwo nie jest religią księgi, a więc nie jest religią słowa „spisanego i milczącego, ale Słowa wcielonego i żywego”⁵², czyli Osoby Boga-Człowieka. Chrystus, wieczne Słowo Boga żywego, przez Ducha Świętego oświeca umysły ludzi, aby rozumieli najgłębszy sens Pisma Świętego, a tym samym, aby Pismo Święte nie pozostawało martwą literą (KKK 108). Nade wszystko jednak liturgia jest obecnością i działaniem osobowej pełni słowa Boga, jaką jest Jezus Chrystus – Wcielone Słowo Ojca.

---

⁴⁹ Tamże s. 869-870.

⁵⁰ M. R u s e c k i. *Epifania. 3. W teologii*. LTF s. 377-378; por. M a r s i l i. *Teologia liturgica* s. 1524.

⁵¹ Por. M a r s i l i. *La liturgia, momento storico della salvezza* s. 101-102.

⁵² *Homilia super missus est*. PL 183. 86b; por. B. M i g u t. *Znaki misterium Chrystusa*. Lublin 1996 s. 72-73.

3. Liturgia a semejologiczna i symbolowa koncepcja Objawienia Bożego

Tym, co w sposób szczególny interesuje teologię fundamentalną w liturgii, jest jej wymiar symbolowo-znakowy. Same dokumenty soborowe nie podają określenia i genezy znaków liturgicznych. Idąc jednak za przyjętą przez KL historiozbawczą koncepcją liturgii, należy odwołać się do wypracowanej przez O. Casela teorii misteryjnej, a zwłaszcza jego koncepcji znaku liturgicznego, szczególnie znaków podstawowych, jakimi są sakramenty. Teoria misteryjna dzieli historię zbawienia na następujące etapy: stworzenie (tzw. religie naturalne), objawienie Starego Testamentu, pełnia Objawienia w Jezusie Chrystusie oraz jego kontynuacja w Kościele aż do paruzji⁵³ Każdy z tych etapów posiada sobie właściwe znaki łączące się z teandrycznym dialogiem w historii zbawienia⁵⁴ Ontycznie znak tworzy Bóg i człowiek. Bóg za pomocą znaków komunikuje swą wolę zbawczą, objawia swą miłość i zaprasza człowieka do udziału w swej chwale. Człowiek za pomocą znaków upamiętnia interwencję Boga oraz odpowiada objawiającemu się Bogu. Znak staje się miejscem spotkania i dialogu Boga z człowiekiem. Na etapie stworzenia podstawowym znakiem jest sam człowiek (sam dla siebie i dla drugiego człowieka). Innym znakiem jest całe stworzenie, przez które Bóg przemawia do człowieka, a człowiek odpowiada mu poprzez różnorakie rytury i obrzędy religijne, zwłaszcza przez ofiary. Ofiara jest szukaniem przez człowieka wspólnoty i bezpośredniej więzi z Bogiem stworzenia i dopiero wtórnie ma ona charakter „zabezpieczający” W religii objawionej znaki i rytury, powstałe na etapie religii naturalnych, otrzymują wzmocnienie słowem Boga czyniącego je znakami jego interwencji i żywymi pamiątkami jego zbawienia. Wszystkie znaki religii objawionej Starego Testamentu – podobnie jak całe objawienie w nim zawarte – ukierunkowane są na Jezusa Chrystusa. Jego wcielenie jest szczególnym rodzajem spełnienia wszystkich znaków etapu

⁵³ Por. S. Marsili. *I segni del mistero di Cristo*. Roma 1987 s. 55-68; por. D. Sartore. *Segno/Simbolo*. W: *Nuovo dizionario di liturgia* s. 1372-1374.

⁵⁴ We współczesnej teologii liturgii da się wyraźnie zauważyć tendencję odgórną w ujmowaniu znaku i symbolu, w której mocniej akcentuje się rozwój misterium zbawienia i związanych z nim znaków (tzw. szkoła rzymska, np. M. Augé) oraz oddolną, w której akcentuje się transcendujące działanie człowieka (szkoła padewska, np. A. Grillo). Por. M. Augé. *La ricerca del senso e del valore del rito. Una problematica attuale*. „Lateranum” 66:2000 z. 2 s. 373-384; A. Grillo. *Il senso della ricerca liturgico-sacramentale sul valore del rito*. In *dialogo con Matias Augé intorno alla „scuola padovana di liturgia”* „Ecclesia Orans” 19:2002 s. 139-146.

stworzenia i etapu objawienia w Starym Testamencie. Ludzka natura Syna Bożego jest bowiem kontynuacją tych znaków oraz realizacją zawartych w nich zapowiedzi. Kontynuacją cielesnego wymiaru Jezusa Chrystusa jest Kościół i jego sakramenty, które uobecniają dzieło zbawcze. Sakramenty, będąc znakami zakorzenionymi w Chrystusie, nawiązują do znaków stworzenia i objawienia starotestamentalnego poprzez Osobę Zbawiciela⁵⁵. I tak woda chrztu świętego nie jest prostą kontynuacją wód stworzenia i wód Morza Czerwonego, ale tej wody, w której Jezus przyjął chrzest Janowy. Chleb i wino, stosowane w Eucharystii, nie są przedłużeniem ofiar z pierwocin składanych Bogu na etapie religii stworzenia, ani też przaśnego chleba starotestamentalnej paschy oraz wina będącego dziełczynieniem przymierza zawartego na Synaju. Chleb i wino we Mszy św. nawiązują do Chrystusa umierającego na krzyżu, który w przeddzień swej męki uczynił je znakami swego zbawczego dzieła. Sakramenty, będąc narzędziami uświęcenia człowieka i włączenia go w historię zbawienia, są także miejscem kultu Boga w Chrystusie mocą Ducha Świętego, a tym samym niezastępowalnym narzędziem dialogu Boga i człowieka⁵⁶

IV CHRYSOLOGIA LITURGICZNA

Teologia fundamentalna, umieszczając w swoim centrum Jezusa Chrystusa i opisując fundamenty wiary w Niego, winna zwracać większą uwagę na obecność Chrystusa w Kościele poprzez liturgię. Postuluje to między innymi Cz. S. Bartnik w swej chrystologii uprawianej jako jezuchrystologia, w której historyczność Jezusa Chrystusa zostaje złączona z wyznawaniem Jego Bożego synostwa i mesjańskiego posłannictwa⁵⁷. Jezuchrystologia ukazuje integralność zbawczego działania Chrystusa pomiędzy Wcieleniem a Paschą z Jego zbawczym działaniem w czasie Kościoła. W liturgii Jezus, jako uwielbiony Chrystus, uobecnia się wśród swojego ludu w konkretnie znaków osobowych i pozaosobowych na wzór historycznego Jezusa z Nazaretu. Jego liturgiczna

---

⁵⁵ Por. M i g u t. *Znaki misterium Chrystusa* s. 35-53.

⁵⁶ Na temat boskiego ustanowienia sakramentów oraz dokonującego się w nich bosko-ludzkiego dialogu zob.: S. U b b i a l i. *Il sacramento e l'istituzione divina. Il dibattito teologico sulla verità del sacramento*. „Rivista liturgica” 81:1994 s. 118-150.

⁵⁷ Por. M. R u s e c k i. *Jezus Chrystus*. LTF s. 562; K. G u z o w s k i. *Bartnik Cz. S.* Tamże s. 144; Cz. S. B a r t n i k. *Dogmatyka katolicka*. T. 2. Lublin 2003 s. 691-694.

epifania posiada konkretne „tu i teraz”, a więc charakter czasowy, który z perspektywy wiary może być określany jako konkretne wydarzenie historyczne. Dla kontynuacji zbawczego dzieła „Chrystus jest zawsze obecny w swoim Kościele, szczególnie w czynnościach liturgicznych” (KL 7). Za najpełniejszy sposób obecności Chrystusa w liturgii uznaje się Ofiarę Mszy Świętej, w której jest On obecny w osobie kapłana, pod postaciami eucharystycznymi, w swoim słowie oraz w zgromadzonym ludzie⁵⁸. Należy podkreślić, że pierwszoplanowym sposobem obecności Chrystusa w liturgii jest obecność w osobach⁵⁹. Celebrans-kapłan jest wymieniony na pierwszym miejscu, dlatego że jest on ikoną Chrystusa w zgromadzeniu liturgicznym. KL, powołując się na Sobór Trydencki, wskazuje jeszcze na inny ważny element relacji Chrystusa do kapłana: „Ten Sam, który kiedyś ofiarował się na krzyżu, obecnie ofiaruje się przez posługę kapłanów” Osoba kapłana jest zatem podstawowym warunkiem uobecnienia się ofiary Chrystusa, gdyż to on w imieniu Chrystusa wypowiada słowa konsekracji. Jest narzędziem łączności duchowych ofiar wiernych z uobecniającą się jedyną ofiarą Chrystusa. Kapłan, jako ikona Chrystusa, stanowi konstytutywny sposób obecności Chrystusa dla zgromadzonego ludu. KL jako ostatni, ale nie najmniej ważny, sposób obecności Chrystusa w liturgii wskazuje na zgromadzony lud. Liturgia, a zwłaszcza Eucharystia, zostaje ukazana tu jako uprzywilejowany sposób realizacji wspólnego kapłaństwa wiernych rodzącego się z sakramentu chrztu i bierzmowania. Jezus Chrystus jest obecny w każdym wierzącym indywidualnie oraz w zgromadzeniu jako całości. Liturgia nie stanowi tylko obrazu Kościoła, ale jest Kościołem w najpełniejszym sensie.

Na szczególną uwagę zasługuje rozróżnienie pomiędzy obecnością Chrystusa w Eucharystii a Jego obecnością w pozostałych sakramentach. Wynika to z faktu, że obecność eucharystyczna – poza obecnością na sposób właściwy wszystkim sakramentom – jest obecnością substancjalną. Chrystus jest tu obecny w swoim Ciele i w swojej Krwi⁶⁰. Drugą przyczyną rozróżnienia pomiędzy obecnością w Eucharystii a obecnością w innych sakramentach jest relacja do misterium paschalnego Chrystusa. Choć wszystkie sakramenty istnieją dzięki misterium paschalnemu i uobecniają go, to Eucharystia

---

⁵⁸ Por. S. M a r s i l i. *Cristologia e liturgia. Panorama storico-liturgico*. W: *Cristologia e liturgia. Atti della VIII Settimana di studio dell' Associazione Professori di Liturgia. Costabissara (VI) 27-31 agosto 1979*. Bologna 1980. Studi di Liturgia 8 s. 17-64.

⁵⁹ Por. T a f t. *Oltre l'oriente e l'occidente* s. 265.

⁶⁰ Por. tamże s. 94.

uobecnia go w sposób pełny, natomiast poszczególne sakramenty stanowią uobecnienie jakiegoś jednego aspektu misterium paschalnego. W tym też kontekście należałoby z całą mocą podkreślić, że liturgia nie jest czymś oderwanym od sakramentów, ale to właśnie one są liturgią w najpełniejszym sensie. Niestety zarówno w teologii fundamentalnej, jak i dogmatycznej, mówiąc o sakramentach, często pomija się ich aspekt liturgiczny.

Odrębnym zagadnieniem jest obecność Chrystusa w Jego słowie⁶¹. Dzięki obecności Jezusa Chrystusa, dokonującego aktualizacji swego dzieła zbawczego, głoszonego w słowie Bożym, oraz dzięki działaniu Ducha Świętego liturgia jest uprzywilejowanym miejscem odczytywania kryteriów słowa Bożego oraz objawiania całego bogactwa Jego interpretacji⁶². Konstytucja o Objawieniu Bożym *Dei verbum* podaje trzy kryteria interpretacji słowa Bożego, odpowiadające Duchowi, który je natchnął: uwzględnienie intencji autorów, okoliczności czasowych i kulturowych przy równoczesnym pojmowaniu poszczególnych ksiąg jako jedynej księgi będącej podstawą życia ludu Bożego Starego i Nowego Przymierza (jedność całego Pisma Świętego), odczytanie Pisma Świętego w żywej tradycji całego Kościoła oraz uwzględnienia analogii i wiary (KO 12)⁶³. Liturgia poprzez układ czytań Starego i Nowego Testamentu ukazuje jedność całego Pisma Świętego w Osobie Jezusa Chrystusa, nie zatracając kontekstu historycznego i kulturowego poszczególnych ksiąg, a będąc życiem Tradycji Kościoła, daje również jedyną szansę odczytania Pisma Świętego w duchu tejże Tradycji. Szczególnym sposobem życia Tradycji w liturgii jest euchologia, która pozwala w odpowiednim świetle odczytać słowa Pisma⁶⁴. Postulowana przez KO analogia prawd wiary i ich spójność, jako warunek prawidłowego odczytania Pisma Świętego, jest też w pełni realizowana w liturgii, ponieważ sprawuje się ją w wierze Kościoła oraz w kontekście osobistej wiary każdego jej uczestnika⁶⁵. Stanowi ona ponadto możliwość wiązania Objawienia Bożego zawartego w Słowie z egzystencją chrześcijańską. W odniesieniu do tej egzystencji liturgia

---

⁶¹ Por. M a r s i l i. *La liturgia, momento storico della salvezza* s. 101-102.

⁶² Por. R. Z i e l a s k o. *Zarys problematyki teologicznej mszalnej Liturgii Słowa*. RTK 16:1969 z. 3 s. 97-115.

⁶³ Por. R a t z i n g e r. *Aktualność doktrynalna Katechizmu Kościoła Katolickiego* s. 50-51.

⁶⁴ Por. K o p e ć. *Paradygmat liturgiczny* s. 109-117; A. D u r a k. *Teksty euchologiczne jako źródło teologiczne (euchologia liturgiczna)*. RBL 47:1994 s. 32-37.

⁶⁵ Por. Cz. S. B a r t n i k. *Wiara Kościoła*. CT 51:1981 fasc. 3 s. 49-51.

umożliwia odczytywanie Pisma Świętego we wszystkich wymiarach wskazanych przez Kościół. I tak liturgia wydaje się być uprzywilejowanym miejscem odkrywania sensu alegorycznego Pisma, gdyż to właśnie w niej z większą łatwością osiąga się głębsze zrozumienie opisywanych wydarzeń, zwłaszcza w Starym Testamencie, poznając ich znaczenie w Chrystusie. Liturgia też, zwłaszcza dzięki homilii, ułatwia odkrywanie moralnego sensu Pisma Świętego⁶⁶. Dzięki niej lepiej rozumie się, że wydarzenia zostały spisane w Piśmie Świętym dla nawrócenia słuchaczy i przemiany ich postępowania. Liturgia dzięki swojemu ukierunkowaniu na powtórne przyjście Chrystusa i na liturgię niebieską pozwala także głębiej odkryć sens anagogeniczny Pisma Świętego. Wydarzenia z Pisma Świętego w połączeniu z kontekstem życia uczestników liturgii łatwiej są ukierunkowywane ku swojemu ostatecznemu przeznaczeniu⁶⁷. Wszystko to pokazuje, że ani chrystologia fundamentalna, ani eklezjologia fundamentalna, mówiąc o Piśmie Świętym jako miejscu Objawienia i źródle teologii, nie mogą pomijać jego życia w liturgii⁶⁸.

Ujmując całościowo obecność Chrystusa w liturgii należy dostrzec, że Chrystus jest w niej obecny jako Osoba oraz dokonane przez Niego dzieło zbawcze. Jest to obecność dynamiczna oraz zorientowana ku Ojcu i ku braciom w miłości aż do końca⁶⁹. Obecność Chrystusa w liturgii czyni z niej rzeczywistość niezastąpioną, posiadającą skuteczność zarówno w aspekcie „uświęcania” człowieka, jak i prawdziwego kultu Boga. Konstytuuje ona bowiem efektywną kontynuację „czasu Chrystusa” w „czasie Kościoła” i jest czasem zbawienia *in actu*. To stwierdzenie jest ważnym podkreśleniem sakramentalności liturgii Kościoła, której pierwszym podmiotem jest Chrystus, a z Nim Jego Mistyczne Ciało – Kościół⁷⁰. Z obecności Chrystusa w liturgii można również wyprowadzić swoistą ikonę jego Osoby. Do kontemplacji Jego oblicza w liturgii, a zwłaszcza Eucharystii, wzywa Jan Paweł II w Liście apostolskim *Novo millennio ineunte* (nr 35-36). W liturgii objawia się On

⁶⁶ M. S o d i, A. M. T r i a c c a. *Omelia*. W: *Dizionario di Omiletica*. Red. A. M. Triacca, M. Sodi. Torino 1998 s. 1013-1019; M. S o d i. *Il rito e il messaggio*. Casale Monferrato 2000 s. 31-41.

⁶⁷ R a t z i n g e r. *Aktualność doktrynalna Katechizmu Kościoła Katolickiego* s. 51.

⁶⁸ T a f t. *Oltre l'oriente e l'occidente* s. 274-281.

⁶⁹ L e n g e l i n g. *Liturgie/liturgiewissenschaft* s. 282.

⁷⁰ Por. KL 26. Cz. S. Bartnik zalicza chrystologię liturgiczną do wielkich kreacji chrystycznych o charakterze ontyczno-misteryjnym. Obok Chrystusa kosmicznego mówi tu o Chrystusie społecznym, kerygmatycznym oraz liturgicznym lub eucharystycznym. Por. t e n ż e. *Dogmatyka katolicka*. T. 1. Lublin 2000 s. 799-802.

w sposób szczególny jako Emmanuel, który stał się człowiekiem po to, aby w każdym czasie uczynić człowieka uczestnikiem chwały Bożej. Chrystus liturgii jest Emmanuelem przemieniającym *chronos* życia człowieka w *kairos* zbawienia, Głową przyłączającą do siebie wszystkie swoje członki, aby je napęlić życiem Bożym i uczynić je doskonałymi czcicielami Ojca „w Duchu i w Prawdzie”⁷¹. Liturgia przedstawia także ikonę Chrystusa jako Kyrios, który będąc Panem czasu (Alfa i Omega) pochyla się nad codziennością człowieka, a zasiadając po prawicy Ojca, wstawia się za uczestnikami zgromadzenia liturgicznego. Każde liturgiczne zgromadzenie, liturgiczne *hodie* jest uniżaniem się wiecznego Kyriosa dla zbawienia człowieka.

V. EKLEZJOLOGIA LITURGICZNA

Liturgia skupia jak w soczewce całość posłannictwa Kościoła. W niej bowiem głoszona jest Dobra Nowina o zbawieniu, a równocześnie w niej znajduje swoje spełnienie na sposób sakramentalny. W liturgii dokonuje się najpełniej dzieło uświęcenia człowieka i w niej też człowiek oddaje Bogu kult przez Chrystusa w Duchu Świętym⁷². Sposób ujmowania liturgii zależy od sposobu ujmowania Kościoła⁷³. Związek liturgii z Kościołem najtrafniej odzwierciedla pojęcie „ekonomia sakramentalna” stosowane np. przez *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Urzeczywistnienie w pełni czasów zbawczego planu Ojca, czyli zgromadzenie wszystkich ludzi w jeden Lud Boży, jest motywem posłania Syna Bożego w ramach ekonomii trynitarnej. Aby wypełnić wolę Ojca, Chrystus zapoczątkował Królestwo niebieskie na ziemi, czego znakami były Jego cuda oraz wspólnota uczniów. Kościół – Lud Boży narodził się z całego dzieła zbawczego Jezusa, głównie jednak „z całkowitego daru Chrystusa dla naszego zbawienia, uprzedzonego w ustanowieniu Eucharystii i zrealizowanego na krzyżu” (KKK 766). Kościół został ukazany światu w dniu Pięćdziesiątnicy przez wylanie Ducha Świętego. Wylanie to zapoczątkowuje czas Kościoła, w którym Chrystus żyje i działa w Kościele i z Kościołem w nowy sposób, a który Tradycja chrześcijańska określa mianem ekonomii sakramentalnej. Chrystus ukazuje, uobecnia i przekazuje swoje dzieło zbawienia, zwłaszcza paschalne misterium, przez liturgię (por. KKK

⁷¹ Por. M a y e r. *Eine trinitarische Theologie der Liturgie und der Sakramente* s. 27-28.

⁷² Por. J. G r z e ś k o w i a k. *Chrystus – Kościół – liturgia*. RTK 23:1976 z. 6 s. 5-27.

⁷³ Por. B a r t n i k. *Dogmatyka katolicka*. T. 2 s. 54.

1076). Ekonomia sakramentalna jest uwarunkowana cielesnością człowieka oraz stworzeniem go jako istoty społecznej. Kościół – powszechny sakrament zbawienia i jego liturgia są kontynuacją z jednej strony widzialnego wymiaru misterium Chrystusa, zapoczątkowanego tajemnicą wcielenia, a dopełnionego tajemnicą krzyża, a z drugiej strony gromadzenia uczniów, począwszy od grona Apostołów, następnie siedemdziesięciu dwu, aż po zgromadzenie ze wszystkich narodów w dniu Pięćdziesiątnicy. Ekonomia sakramentalna ma też wymiar zstępujący, polegający na uświęceniu ludzi przez Chrystusa w Duchu Świętym oraz wymiar wstępujący, czyli uwielbienie Boga za pośrednictwem Jedynego Kapłana w Duchu Świętym. W czasie Kościoła liturgia sprawowana przez konkretne zgromadzenie Kościoła, dokonująca się pod osłoną znaków (wśród nich szczególne miejsce w komunikacji zajmuje język), wpisana w wymiary czasu i przestrzeni, w jakich żyje człowiek, jest wybranym przez Chrystusa sposobem, czasem i miejscem uświęcenia człowieka i włączenia go w dzieło uwielbienia Boga⁷⁴. Ekonomia ta wraz z jej wszystkimi wymiarami zostanie spełniona w rzeczywistości eschatycznej, w Nowym Jeruzalem, zstępującym od Boga (por. Ap 21, 2), w którym nie potrzeba już świątyni, gdyż świątynią będzie „Pan Bóg wszechmogący oraz Baranek” (Ap 21, 22), ani liturgii w ziemskim sensie, gdyż nastąpi bezpośrednia komunika z Bogiem.

„Liturgia nie wyczerpuje całej działalności Kościoła” (KL 9), gdyż udział w niej zakłada uprzedni akt wiary i otrzymanie wezwania do nawrócenia, co łączy się z obowiązkiem głoszenia Ewangelii. Kościół żyje i działa w świecie, w którym chrześcijanie wezwani są do posługi miłości (diakonia) i świadectwa wiary (martyria), a ich życie duchowe nie może być zawężone do udziału w samej liturgii (por. KL 12). „Liturgia jednak jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10). Jest ona zwieńczeniem apostolskiego posłannictwa Kościoła, a także świadectwa wiary, posługi miłości oraz kultu Boga, składanego przez poszczególnych chrześcijan⁷⁵. Liturgia jest źródłem mocy Kościoła, gdyż właśnie w niej ludzie otrzymują dar dziecięstwa Bożego (chrzest), pełnię daru Ducha Świętego (bierzmowanie), stają się czcicielami

⁷⁴ Na temat współczesnych tendencji w teologii sakramentów zob.: D. S a r t o r e. *Alcuni recenti trattati di sacramentaria fondamentale. Considerazione di un liturgista*. „Rivista liturgica” 75:1988 s. 321-339.

⁷⁵ Por. t e n ż e. *Ecclesiologia e liturgia. Principi metodologici e fondamenti teologici di un rapporto*. W: *Ecclesiologia e liturgia. Atti della X Settimana di studio dell'Associazione Professori di Liturgia*. Bologna 28 agosto – 1 settembre 1981. Casale Monferrato 1982 s. 10-29.

Boga w Duchu i w Prawdzie (Eucharystia), otrzymują dar uzdrowienia (sakramenty pokuty i pojednania oraz namaszczenia chorych), a także dary szczególnego posłania w Kościele i budowania Ludu Bożego (sakrament święceń i małżeństwa).

Poprzez liturgię Kościół objawia się i buduje jako Lud Boży, jako Mistyczne Ciało Chrystusa oraz jako świątynia Ducha Świętego, będącego główną zasadą liturgii oraz mocą przebóstwienia jej uczestników⁷⁶. W liturgii znajdują swój najpełniejszy wyraz i umocnienie znamiona Kościoła (jedność, świętość, powszechność i apostołskość). Ona też ukazuje jego hierarchiczną strukturę (hierarchia). Kościół jest jeden ze względu na swoje źródło, którym jest Chrystus, oraz ze względu na swoją duszę, którą jest Duch Święty. Chrystus jako centrum liturgii oraz Duch Święty jako jej zasada czynią z niej narzędzie jedności Kościoła, a w konsekwencji jedność tę objawiają. W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* mówi się o widzialnych więzach komunii: wyznawaniu jednej wiary otrzymanej od apostołów, wspólnym celebrowaniu liturgii oraz sukcesji apostołskiej za pośrednictwem sakramentu święceń (KKK 815). Wszystkie wymienione więzi odnoszą się do rzeczywistości liturgii i w niej się uwidaczniają. Źródłem świętości Kościoła jest Chrystus, który poprzez liturgię sprawowaną mocą Ducha Świętego nieustannie uświęca swój Kościół, czyniąc go w coraz większym stopniu oddanym w miłości Ojcu. Liturgia jest głównym źródłem uświęcenia człowieka oraz miejscem jedności ze zbawionymi w niebie. Dzięki liturgii objawia się i urzeczywistnia powszechność Kościoła, czyli przeznaczenie Chrystusowego zbawienia dla całego rodzaju ludzkiego. Liturgia w znakach widzialnych, czytelnych dla człowieka, stanowi „zaproszenie” skierowane do ludzi w każdym czasie na całej ziemi. Całe zgromadzenie liturgiczne jest celebrazem liturgii, choć celebrans-kapłan ma w nim szczególną rolę, to jednak wszyscy zgromadzeni współcelebrują liturgię, realizując swe kapłaństwo chrzcielne.

Kościół objawia się najpełniej jako Mistyczne Ciało w liturgii i przez liturgię. Jest ona bowiem miejscem, w którym Chrystus-Głowa przyłącza członki swojego ciała w uświęceniu i uwielbieniu Ojca. Kościół jako Lud Nowego Przymierza łączy się w liturgii z twórcą nowego i wiecznego przymierza, aby stać się w pełniejszym stopniu własnością Boga. Każda z celebracji liturgicznych wyznacza etap pielgrzymi ludu do ostatecznego

---

⁷⁶ Tamże s. 15-24.

zjednoczenia z Bogiem. Najpełniejsze zjednoczenie – komunია ludzi z Bogiem dokonuje się również dzięki liturgii. Liturgia, zwłaszcza eucharystyczna, jest narzędziem wybranym przez Boga do budowania wspólnoty życia z ludźmi⁷⁷ Poprzez liturgię człowiek ma dostęp do komunii trynitarnej⁷⁸. Kościół jako świątynia Ducha Świętego wyraża się i najpełniej buduje dzięki liturgii. Jeżeli Duch Święty działa w całym Kościele, to liturgia jest uprzywilejowanym miejscem Jego działania. Jest On tu mocą uobecniającą zbawienie Boże pośrodku Kościoła oraz mocą uświęcającą, a dzięki Jego działaniu Kościół łączy się z Chrystusem w pełni kultu Boga. Dzięki liturgii Kościół objawia się w pełni jako znak zbawienia. Dla świata jest on także najbardziej wyraźnym znakiem obecności Boga wśród swojego ludu.

W Kościele, zgodnie z Bożym postanowieniem, święta Tradycja, Pismo Święte i Urząd Nauczycielski łączą się i ze sobą zespalają do tego stopnia, że jedno bez pozostałych nie może istnieć, a wszystkie mocą zawartych w nich dynamizmów przyczyniają się skutecznie do zbawienia ludzi (KO 10). Jeśli prawda ta odnosi się do tajemnicy Kościoła jako całości, to w szczególny sposób należy ją odnieść do liturgii Kościoła. Liturgia pozostaje w ścisłym związku z wiarą, czyli z Pismem Świętym i z nauką wiary Kościoła. W liturgii wśród świętych znaków nieustannie jest aktualizowana i uskuteczniata treść wiary – misterium zbawienia, które przenika całą historię ludzkości⁷⁹ W niej zasady wiary wyrażone są w formie modlitwy⁸⁰ Jest ona modlitwą wyrastającą z dogmatu i przyczyniającą się do jego trwania dla zbawienia ludzi. Z powyższych racji w uprawianiu dyscyplin teologicznych, zwłaszcza teologii fundamentalnej i dogmatycznej, odniesienia do liturgii powinny być stosowane w jak najszerszym zakresie.

---

⁷⁷ Por. R u s e c k i. *Eklezjotwórczy charakter Eucharystii*. LTF s. 361-365. S. Marsili akcentuje zwłaszcza rolę Eucharystii jako ofiary w budowaniu Kościoła: *Teologia della celebrazione dell'eucaristia*. W: *Anàmnesis*. T. 3/2: *La liturgia, Eucaristia. Teologia e storia della celebrazione*. Red. Marsili, M. Nocent, M. Augé, A. J. Chupungco. Casale Monferrato 1983 s. 182-186.

⁷⁸ Por. J a n P a w e ł II. *Ecclesia de Eucharystia* nr 21-25 i 34-46.

⁷⁹ Por. S t u f l e s s e r. *Memoria passionis* s. 73.

⁸⁰ Por. K a u c h a. *Liturgia*. LTF s. 757; K o p e ć. *Paradygmat liturgiczny* s. 116-117.

BIBLIOGRAFIA

- C z e r w i k S.: Obecność i działanie Ducha Świętego w liturgii Kościoła. „Liturgia Sacra” 4:1998 s. 173-195.
- D i N o i a J. A.: Metodo teologico e magistero della Chiesa. „PATH” 3:2004 z. 1 s. 57-68.
- F o r t e B.: Ecclesialità della teologia: fra tradizione e innovazione. „PATH” 3:2004 z. 1 s. 69-81.
- G l a e s e r Z.: Liturgiczne doświadczenie misterium Boga według teologii prawosławnej. „Liturgia Sacra” 2:1996 s. 49-62.
- G r i l l o A.: Teologia fondamentale e liturgia. Padova: Messaggiere 1995.
- G r i l l o A.: Introduzione alla teologia liturgica. Padova: Messaggiere 1999.
- La liturgie: son sens – son esprit – sa methode. Liturgie et Théologie. Conférences Saint-Serge XXVIIIe Semaine d’études liturgiques. Paris, 30 juin - 3 juillet 1981 (= Bibliotheca Ephemerides Liturgicae. Subsidia 27). Red. A. M. Triacca. A. Pistoia. Roma: Edizioni Liturgiche 1982.
- Liturgie – ein vergesenes Thema der Theologie. Red. K. Richter. Freiburg: Herder 1986.
- M a r s i l i S.: La liturgia nella strutturazione della teologia. „Rivista liturgica” 58:1971 s. 153-162.
- M a r s i l i S.: Liturgia e teologia. Proposta teoretica. „Rivista liturgica” 59:1972 s. 455-473.
- M a r s i l i S.: La liturgia nel discorso teologico odierno. Per una fondazione della liturgia pastorale: Individuazione delle prospettive e degli ambiti specifici. W: Una liturgia per l’uomo. La liturgia pastorale e i suoi compiti. Red. P. Visentin, A. N. Terrin, R. Cecolin. Padova: Messaggiere 1986 s. 14-47.
- N a d o l s k i B.: Wprowadzenie do liturgii. Kraków: Wydawnictwo WAM 2004.
- T r i a c c a A. M.: Teologia della liturgia o teologia liturgica? Contributo di P. Salvatore Marsili per una chiarificazione. „Rivista liturgica” 80:1993 s. 267-289.
- Paschale Mysterium. Studi in memoria dell’Abate Prof. Salvatore Marsili (= Studia Anselmiana 91 = Analecta Liturgica 10). Red. G. Farnedi. Roma: San Anselmo 1986.
- R o s s o S.: Wpływ *Sacrosanctum Concilium* na nauczanie teologii: od KL 16 do DFK 16 jako droga do pewnej syntezy. „Seminare” 21:2005 s. 203-222.
- S o b e c z k o H. J.: Liturgia epifanią Ducha Świętego. „Liturgia Sacra” 4:1998 s. 15-22.
- S t e f a ń s k i J.: Redakcja Konstytucji o „Liturgii świętej” przełomem odnowy życia religijnego w Kościele (1963-2003). „Seminare” 21:2005 s. 189-201.
- V a g a g g i n i C.: Il senso teologico della liturgia. Saggio di liturgia teologica generale. Roma: Edizioni Paoline 1957 (1999⁶).
- V a g a g g i n i C.: Liturgia e pensiero teologico recente. Inaugurazione del Pontificio Istituto Liturgico. Roma: San Anselmo 1961.
- V a g a g g i n i C.: Kościół odnajduje siebie w liturgii. AK 56:1964 t. 67 s. 159-166.
- V a g a g g i n i C.: Teologia. Pluralizm teologiczny. Kraków: Wydawnictwo Homini 2005.

LITURGY AS A CONTEMPORARY CHALLENGE
FOR FUNDAMENTAL THEOLOGY

S u m m a r y

The Vatican Council II saw the need of intensified ties between theology and liturgy. This was especially manifested in the following documents: *Sacrosanctum Concilium* (KL 16), *Optatam totius* (DFK 16) and *Dei verbum* (KO 8). The need first of all results from the very understanding of liturgy (KL 7). What is most peculiar to this approach is the intensified theological reflection contained especially in the first ten paragraphs of KL. This is theology of the highest order; it is the foundation of the whole Christology, ecclesiology and pastoral theology of other Council and post-Council documents. *The Catechism of the Catholic Church* refers to this approach; and according to it, liturgy reflects the model of the blessing relation between God and man (CCC 1978). Both the historical-salutary approach in KL, and the approach in the Catechism show liturgy as the privileged place where God's Revelation is done, which is exactly God's salutary act.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: liturgia, teologia liturgiczna, eklezjologia liturgiczna, chrystologia liturgiczna, Objawienie Boże, ekonomia sakramentalna.

Key words: liturgy, liturgical theology, liturgical ecclesiology, liturgical Christology, God's Revelation, sacramental economy.